

1989 PRINCIPIUL DOMINOULUI

PRĂBUȘIREA REGIMURILOR
COMUNISTE EUROPENE

Ediția a II-a revăzută

CUPRINS

Prefață la Ediția a II-a	9
Prefață la Ediția I	11
Introducere	15
Mulțumiri	31
Cronologie	33
Abrevieri	43
Lista documentelor	45
Documente	83
Indice	687

INTRODUCERE

În ultimă analiză, un sistem care se dorea „pretutindenaar”*, care urmărea să asigure „fericirea” și „bunăstarea” omenirii, nu a fost decât un lung șir de atentate, individuale sau colective, la adresa drepturilor fundamentale ale omului. Dar și un lung șir de crize.

Anii 1953, 1956, 1968, 1970, 1980–82, 1989 sunt jaloane ale rezistenței celor mulți care nu doreau să fie „fericiți” și „bogați” în comunism, în ceea ce se dovedea a fi un regim totalitar. Între 1953 și 1989 sunt tot atâtea crize ale sistemului.

Primii care au reacționat au fost berlinezii, cei aflați sub ocupație sovietică de aproximativ opt ani.

Sătui de condițiile economice în care trăiau, confrunțați cu o mărire a normelor de lucru, muncitorii din Berlin, cărora aveau să li se alăture curând și cei din alte centre din Germania de Est, au declarat grevă generală. Aflate în fața unei acțiuni majore declanșate de o clasă ale cărei interese susțineau că le reprezintă, autoritățile comuniste germane au contraccarat fenomenul cu violență, scoțând forțele de ordine în stradă și dispunând deschiderea focului împotriva demonstranților. S-a întâmplat ca acțiunea muncitorilor să treacă de cadrul de „clasă” și de „oraș”, iar rezultatul să fie un uriaș exod al locuitorilor din Republica Democrată către Republica Federală. Rezultatul a fost o nouă încercare de rupere a legăturilor dintre cele două ramuri ale națiunii germane, de a ridica un „zid” între ele.

La București, membrii Biroului Politic „înfierau cu mânie proletară” noua provocare a imperialismului, deși aceasta purta un nume comun, dincolo de sisteme, de granițe: exploatarea, foamea.

* Am preluat termenul de la Marin Preda care, în romanul *Delirul* (1975), îl folosea pentru a pune în evidență dorința legionarilor care se visau dăinuind pretutindeni în timp și spațiu.

Respect pentru banii mei și pentru
Cu totul altele au fost determinările evenimentelor din vara lui 1956 din Polonia și ale revoluției ungare din același an.

Ele s-au derulat în condițiile create de inaugurarea „noului curs” în politica internă și în cea intrabloc de către Uniunea Sovietică, de deschiderile operate de Congresul al XX-lea al PCUS. Pe fondul acestei detente, în statele satelit ale Moscovei conducerile de partid se confruntau cu o dilemă: prelungirea destinderii în interior, așa cum o cerea noua conducere de la Kremlin, lucru care de altfel răspundea unui interes general, ar fi pus în discuție prezența forțelor sovietice în țările respective. Însă, fără o prezență militară semnificativă a sovieticilor era problematică menținerea la putere (lucru pe care Hrușciiov îl spusese răspicat comuniștilor români în vara lui 1955, când aceștia sugeraseră că, pentru binele socialismului, trupele sovietice ar trebui retrase din România). În afara acestor ezitări, politica internă a sateliților se modelase după exemplul fratelui mai mare.

A existat în interiorul celor două state, mai ales în Ungaria, o situație care a favorizat dezbaterile în interiorul partidelor comuniste, dezbateri care nu de multe ori reprezentau critici severe la adresa politicii duse și a conducătorilor. Cuvântarea lui Hrușciiov a reprezentat catalizatorul acțiunilor din cele două țări. Aceasta pune în evidență un fapt fundamental: schimbările din interiorul sistemului sovietic erau posibile numai dacă și conducerea sovietică era favorabilă înnoirilor, dacă le putea controla sau dacă socotea că promovarea lor era în avantajul blocului. Așa s-a ajuns la acceptarea lui Gomulka în Polonia, în toamna lui 1956, sau la progresul pe care aripa lui Imre Nagy l-a înregistrat în abordarea unor probleme fundamentale pe care societatea ungară le traversa. Când lucrurile au căpătat o altă turnură, care nu se înscria în vederile conducerii moscovite, când dreptul ei de a controla a fost contestat, aceasta a intervenit punând capăt unei situații care putea deveni periculoasă pentru poziția ei de mare putere, de lider al sistemului comunist.

Ridicarea muncitorilor polonezi împotriva „socialismului victorios” avea loc în condiții internaționale marcate de detenta instaurată cu un an în urmă în relațiile dintre cele două blocuri. Această destindere, sau *încredere reciprocă*, cum a fost numită în epocă, fusese rezultatul instrumentării de către Moscova a unei noi abordări în politica față de celălalt bloc. Factorii care determinaseră adoptarea unei noi

conduite în relația cu Occidentul țineau de un realism politic pe care Moscova nu o dată îl afișase: nevoia de timp pentru a consolida moștenirea lui Stalin (oricât l-ar fi condamnat pe Stalin pentru excesele din politica internă, cei care i-au urmat erau conștienți de poziția internațională a URSS pe care același Stalin o impusese); necesitatea reducerii riscului unui război generalizat din cauza dezvoltării armamentelor nucleare; costurile ridicate ale armamentului modern; speranța că diminuarea încordării internaționale va determina în Occident o reducere a efortului militar (fără ca aceasta, se gândeau cei de la Kremlin, să atragă măsuri similare ale Moscovei).

Când Gomulka a transmis la Moscova că ei, polonezii, nu vor cere retragerea trupelor sovietice, nimeni de acolo nu a mai avut ceva cu el. Dar când Nagy a pus problema eliminării prezenței militare sovietice în Ungaria, a retragerii țării sale din structurile Pactului de la Varșovia și a proclamării neutralității ei, intervenția sovietică a fost promptă, necruțătoare, ca nu cumva exemplul să se extindă.

1968 a fost generat tot de un *background* politic favorabil. Mai întâi a fost „schisma” comuniștilor chinezi, iar pe fondul ei s-a produs îndepărtarea României de unele din acțiunile blocului comunist și o mai constantă dirijare a acțiunilor sale spre Occident. Desigur, o Iugoslavie distantă de Moscova a fost receptată de liderii „primăverii” pragheze ca o oportunitate favorabilă aplicării programului lor.

Și în Cehoslovacia în 1968, ca și în Ungaria în 1956, conducerea sovietică a asistat inițial la derularea evenimentelor fără a se implica determinant (este adevărat, în Cehoslovacia grupul de prieteni ai Moscovei era mult mai puternic decât cel din Ungaria și se credea că ei pot ține sub control evoluția faptelor). Dar în momentul în care cererile grupurilor reformiste din partid și mai ales ale „străzii” (pe care nici măcar reformiștii moderați ai lui Dubček nu le mai puteau controla) au amenințat programul militar nuclear sovietic din această țară, sovieticii au decis să pună capăt „experimentului”.

Ceea ce deosebește intervenția sovietică din vara lui 1968 de precedentă a fost coalizarea „pe teren” a celorlalți membri ai Tratatului de la Varșovia (unii dintre conducătorii acestor state fiind adevărați avocați ai intervenției, de pildă Honecker și reformistul din urmă cu un deceniu – Gomulka), cu excepția notabilă a României, pentru a readuce Cehoslovacia la matca socialistă.

Respect pentru oameni și țări

Brejnev a dorit să arate lumii că blocul socialist este unit, reacționează monolit la orice „provocări imperialiste” și mai ales că sistemul are o doctrină în baza căreia va acționa și în viitor pentru a preveni orice „dezertări” de la cauza socialismului.

În ceea ce privește „doctrina Brejnev”, a apărării socialismului acolo unde este amenințat, a apărării lui chiar împotriva voinței unei națiuni, trebuie spus că Brejnev nu a făcut decât să dea un nume unui mod de acțiune „brevetat” de Hrușciiov. Căci ce altceva reprezintă intervenția din Ungaria în 1956 decât „apărarea socialismului a cărui existență era în pericol”?

Trebuie menționat că la acea dată Moscova dispunea de o întreagă justificare politică și ideologică sub umbrela căreia să intervină nu doar în Cehoslovacia, ci oriunde în sfera sa de influență. Astfel, la scurt timp după intervenția din Ungaria, blagoslovită de „acte justificative”, ideologii partidului comunist au început să lucreze asupra unor formule tot mai acoperitoare. În 1957, la a 40-a aniversare a victoriei Revoluției din octombrie, Nikita Hrușciiov declara răspicat, să se audă în patru zări: „apărarea independenței naționale și a cuceririlor revoluționare în fiecare țară, și în întregul sistem socialist mondial, apărarea păcii și securității popoarelor – iată baza pe care se dezvoltă această comunitate frățască [a țărilor socialiste]”. Mult mai explicite aveau să fie documentele Conferinței Internaționale a Partidelor Comuniste și Muncitorești, desfășurată la Moscova, în noiembrie 1960. În *Declarația* conferinței era inserat conceptul doctrinei obligațiilor reciproce. Pe de o parte, „fiecare partid este răspunzător în fața clasei muncitoare, în fața oamenilor muncii din țara sa, în fața întregii mișcări muncitorești și comuniste internaționale”. De cealaltă parte, „forțele unite ale lagărului socialist reprezintă o garanție de nădejde pentru fiecare țară socialistă împotriva atentatelor din partea reacțiunii imperialiste”. În *Declarație* se afirma în continuare că fiecare partid comunist aflat la conducere „poartă răspunderea istorică pentru destinele țării sale, cât și pentru destinele întregului lagăr socialist” și se susținea că fiecare partid și popoarele din țările socialiste poartă „răspunderea în fața mișcării muncitorești internaționale pentru construirea cu succes a socialismului și comunismului”. Fără echi-voc, autorii *Declarației* stabileau un rol principal pentru PCUS, care

Respect pentru simbolul plăti

este „recunoscut pe plan mondial ca avangarda mișcării comuniste internaționale“. Nu este, poate, lipsit de interes a sublinia că această *Declarație* a fost folosită de diferite personaje de la Moscova pentru a justifica intervenția din august 1968.

Din derularea evenimentelor din 1953, care au avut la bază cauze economice, se pare că liderii comuniști nu au învățat prea multe. În continuare creștea presiunea în domeniul economic, cea mai mare parte a investițiilor era dirijată către marea industrie producătoare, „cea grea, cu pivotul ei – industria constructoare de mașini“, cea a bunurilor de consum fiind lăsată undeva în urmă. Era absolut firesc ca lucrurile să explodeze. Și unde? În Germania? Era vitrina socialismului și în plus acolo erau dislocate peste 20 de divizii sovietice. În Cehoslovacia? Nici chiar autoincendierea lui Jan Palach nu mai putea scoate din amorteală „generația 68“. În România? Era una dintre puținele țări în care, după memorabilul an 1968, oamenii intrau de bunăvoie în partid și unde se înregistra o creștere semnificativă a nivelului de trai. În Ungaria era prea vie amintirea războiului cu URSS din 1956, iar Bulgaria ieșea automat din discuție, sora mai mică a Uniunii Sovietice fiind și cea mai cuminte membră a „familiei“. Nu mai rămânea decât Polonia.

„Explozia“ s-a produs la sfârșitul anului 1970, în luna decembrie, când, în preajma sărbătorilor Crăciunului, echipa Gomulka a avut proasta inspirație să mărească prețurile cu 15 până la 30% la unele dintre principalele bunuri de consum. Reacția celor mulți a fost promptă și neînhibată de prezența semnificativă a trupelor sovietice. Nu doar factorul economic a fost motivul masivei ieșiri în stradă a polonezilor. Cu doar doi ani în urmă, cu ocazia intervenției în Cehoslovacia, aprig susținută de Gomulka, s-a înregistrat prima înfățișare în divorțul dintre națiune și conducerea partidului.

Elemente ale *leadership*-ului au reacționat violent față de ieșirea în stradă a zeci de mii de muncitori, adică a acelor pentru care, chipurile, se clădea societatea comunistă. Zeci de morți și sute de răniți au fost rezultatul intervenției armatei și poliției împotriva demonstrațiilor. Gomulka, cel care în 1956 părăsise un novator, sfârșise prin a fi un ultrastalinist. Înlocuitorul său, Edward Gierek, a „slăbit șurubul“ și oamenii s-au întors mulțumiți la casele lor. Cel puțin așa părea. Confruntarea dintre regimul comunist și restul societății se încheiase

Respectiv, după ce au învins în 1945, încă o dată cu victoria primului. O victorie care conținea, însă, semințele prăbușirii.

După încercarea reformatoare eșuată din Cehoslovacia și zdrobirea muncitorilor portuari polonezi, deceniul al optulea se dovedea a fi pe de-a-ntregul pierdut pentru cei care mai gândeau la un spațiu și un timp în care libertățile oamenilor să fie real recunoscute. Chiar și România, spre care la un moment dat se îndreptau ochii germanilor, ungurilor, polonezilor, cehilor și slovacilor și ai altora ca spre țara unui liberalism pe care nu îl găseau la ei acasă, cunoștea un regim din ce în ce mai stalinist.

Către sfârșitul anilor '70 se simte însă un reviriment al mișcării pentru o societate democratică.

Lanțul grevelor în Polonia se reface; de această dată, lângă muncitori se aflau parte din intelectuali, ei formând Comitetul de Apărare a Muncitorilor (care va primi sprijinul Bisericii Catolice). Mai la sud, personalități progresiste din Cehoslovacia au pregătit și difuzat un manifest intitulat „Carta 77”, în care se milita pentru recunoașterea drepturilor omului. Era mai mult decât o simplă acțiune a unor disidenți care acționau ilegal, ea semnifica apariția societății civile. În același an, în România, unde semnele unei opoziții individuale sau de grup erau din ce în ce mai rare, se declanșează un conflict de muncă major: greva minerilor din Valea Jiului. Între revendicări se află și cele privind liberalizarea regimului, dar care, în viziunea greviștilor, putea fi făcută de... liderul regimului comunist de la București. Și tot în România, doi ani mai târziu, au apărut semnale relative la timide demersuri pentru înființarea unui Sindicat Liber al Oamenilor Muncii.

Sistemul era însă prea puternic, Moscova, prin pârgھیile ei, controla totul, iar acolo unde capacitățile sale de amestec erau diminuate (România), regimul era stabil prin libera voință a liderului său și prin activitatea unui puternic aparat represiv.

O nouă confruntare între regimul comunist și opoziție nu putea întârzia să se producă, prea multe erau semnalele care anunțau declanșarea unei crize. Ea va eclata tot în Polonia, acolo unde situația economică se deteriora pe zi ce trecea, uriașele credite externe neputând rezolva gravele contradicții. Soluția a fost găsită de către guvernanți tot în majorarea prețurilor la principalele mărfuri alimentare.

De data aceasta, măsura a întâmpinat opoziția ansamblului societății. Grevele din 1980 au pus în evidență o concentrare nemaiîntâlnită până la acea dată în mișcarea sindicală din țările comuniste și un activism extrem. O nouă forță – „Solidaritatea” – și un nou lider – Lech Wałęsa – se ridicau pe eșichierul politic polonez. Acordurile semnate la Gdansk (31 august) cu reprezentanții partidului și ai statului oficializau acest adevărat nou pol al puterii.

Cererile „Solidarității” nu vizau totuși punerea în discuție a datelor geostrategice, a zonei sovietice de influență din Europa, ci numai un dialog asupra condițiilor de muncă ce trebuiau neîntârziat îmbunătățite.

Liderii Partidului Muncitoresc Unit Polonez nu puteau consimți la această erodare a puterii, la împărțirea ei, astfel că anul 1981 este martorul aplicării unor măsuri ce vizau limitarea progresului înregistrat de „Solidaritatea”: numirea generalului Wojciech Jaruzelski (ministrul Apărării) în fruntea guvernului (9 februarie) și ulterior a partidului (18 octombrie), consultările cu sovieticii (martie, iulie, august), arestarea lui Wałęsa și a altor mii de membri ai sindicatului său. Mai puțin contau rezultatele economice, importantă era anihilarea „Solidarității”. Era un exemplu de percepție greșită a realității, de fixare a unei ținte false, de felul în care regimul comunist înțelegea să rezolve criza pe care o traversa. Era evident că „decapitarea” sindicatului nu ducea automat la îmbunătățirea performanțelor economice ale sistemului. Nu înlăturarea unei persoane era „cheia”.

Problemele poloneze au ecou tocmai la Moscova, acolo unde conducătorii gerontocrați ai comunismului își puneau întrebări asupra căilor de rezolvare a „crizei poloneze, ediția a II-a”. Deși „Solidaritatea” nu se pronunțase asupra chestiunilor legate de „balanța de forțe în Europa”, „echilibru strategic”, „blocuri politico-militare”, situația din Polonia a intrat pe agenda de lucru a conferinței Comitetului Miniștrilor Apărării al Tratatului de la Varșovia (2–4 decembrie 1981).

Punctul de vedere al majorității celor prezenți (cu excepția ministrului român al Apărării, Constantin Olteanu, căruia i s-a alăturat, destul de șovăielnic, omologul său ungar Lajos Czinege) a fost că problema are o singură soluție: intervenția militară a trupelor Pactului. Datorită lui Olteanu („ceea ce se petrece în Polonia este o problemă strict internă a acestui stat”, „România nu sprijină o intervenție

militară acolo”), națiunea poloneză a fost ferită de o confruntare militară cu armatele celorlalte state socialiste.

Felul în care au evoluat lucrurile în cadrul Consfăturii de la Moscova l-a determinat pe generalul Jaruzelski să introducă în țară regimul legii marțiale. Dorea să asigure Moscova că ține situația sub control și că nu are nevoie de „ajutorul frățesc”, dar asta l-a împiedicat să normalizeze cadrul politic intern și relațiile cu „Solidaritatea”, cu celelalte elemente ale societății civile tot mai renăscânde.

Poziția lui Olteanu a atras încă o dată atenția conducerii politico-militare sovietice asupra României. Potrivit unor aprecieri bazate pe sursele de informații sovietice din România și din alte țări, statul român era „pe jumătate desprins din Pactul de la Varșovia” și, date fiind colapsul economic pe care-l traversa și „dictatura neostalinistă și megalomaniacă” a lui Ceaușescu, serviciile speciale sovietice considerau posibilă o lovitură care să determine orientarea spre Occident a națiunii române. Lucrurile nu au ajuns însă în acel punct de care se temea Moscova. Explicațiile sunt multiple: rezistența anticomunistă inițială a fost anihilată fie prin represiunea dură dezvoltată, fie prin atragerea foștilor rezistenți și deținuți politici în activitățile și funcțiile din care fuseseră îndepărtați; organele de represiune, bine organizate și informate, au împiedicat extinderea firavelor manifestări anticomuniste; a lipsit o opoziție în PCR care să angajeze discuții pentru modernizare, iar cei care se opuneau lui Ceaușescu erau socotiți, real sau nu, „oamenii Moscovei”. Astfel, era o mare diferență între România anului 1968 și cea a anilor '80.

Din cauzele provenite din derularea evenimentelor trecute mai sus în revistă, se pot detașa câteva constatări: unele dintre acțiunile anti-comuniste au avut la bază motive pur economice; altele au fost rezultatul revoltei împotriva „Centrului” a propriilor elite comuniste sau au fost determinate de dorința de înlocuire/reformare a sistemului; represiunea a evoluat – de la folosirea propriei forțe coercitive până la masiva intervenție a forțelor blocului; până prin 1981/1982 Vestul democrat nu s-a implicat decisiv în favoarea celor sătui de comunism, iar atunci când a făcut-o, mai mult a instigat sau a tatonat capacitatea de reacție a Moscovei.

Ceea ce se petrecea în spațiul polonez (după 1985) depășea cu mult interesul blocului comunist sau o discuție Est-Vest asupra drepturilor